Somogyvári Lajos

Az 1949-es választások amerikai szemmel

Nagykövetségi úti beszámolók a vidéki Magyarországról

Az 1945 utáni magyarországi politikatörténetben, a kommunista rendszer stabilizálásáról szóló narratívában hangsúlyos szerepet tölt be az 1949-es választás. Jelen írás ennek nyugati, pontosabban amerikai recepcióját mutatja be, a budapesti amerikai nagykövetség úti beszámolói alapján. A követségi hivatalnokok és tolmácsaik számára a fő cél az átlagember megszólaltatása volt. Az így létrejött forrásegyüttes több szempontból is különleges: kortárs, közvetlen élményekből, benyomásokból származó nyugati megfigyelésekről olvashatunk bennük, melyek sajátos törésben, többszörös áttétellel, de 1949 májusának hétköznapi magyar véleményeit, vélekedéseit, sejtéseit közvetítik. A korban idehaza meghatározó marxista–leninista ideológia nyelve helyett itt ennek ellenpárját figyelhetjük meg működés közben: az úti beszámolók a kommunistaellenes hangulatot, megnyilvánulásokat próbálták megragadni, mivel az információgyűjtés feltételezhető szándéka a rendszer gyenge pontjainak feltérképezése volt. A fókusz áthelyeződik e dokumentumokban: a hagyományosnak tekinthető fővároscentrikusság és a pártok, politikusok által dominált interpretáció helyét a vidéki Magyarország ismeretlen állampolgárainak egy olyan időpontban rögzített megszólalásai veszik át, amikor az újfajta berendezkedés tényét, kereteit még nem feltétlenül fogadták el automatikusan a beszélők.

ELŐFELTEVÉSEK ÉS KUTATÓI KÉRDÉSEK

Az élesedő hidegháború nemzetközi kontextusában lezajló magyarországi választásról szóló úti beszámolók első megközelítésben a vasfüggöny végleges lezárulása előtti pillanatot ragadják meg.[1] A vasfüggöny azonban sosem zárt hermetikusan, hiszen számos, magyaroktól származó élménybeszámolót olvashatunk az 1949 utáni időkből is, melyek elérhetőek voltak a döntéshozók számára, és megszűrt, torzított formában a propaganda is közvetítette őket. A bipolaritás, antagonisztikus ellentét, elkülönülés és bezártság közkeletű kulcsszavak a hidegháború jellemzésére (főként az 1949-től 1953-ig terjedő időszakra vonatkozóan), ennek ellenére a kommunikáció, az információcsere, az adatszerzés, az érintkezés különböző formái folyamatosan jelen voltak a két világrend között.

[1] A műszaki munkálatok és az aknazár telepítése 1949-ben, a választások után kezdődtek meg a nyugati határszélen (Sallai 2012: 20–25).

Néhány példa a „hosszú" ötvenes évek vonatkozásában[2] az amerikai irányból érkező aktív lépésekre: amellett, hogy az 1949-es budapesti Világifjúsági Találkozó alkalmat teremtett a találkozásra az eltérő berendezkedésű országokból érkező diákok számára, a CIA is kihasználta az eseményt az információgyűjtésre, beépülésre.[3] A Gale kiadóvállalat által, az *Archives Unbound* című program keretében digitalizált mikrofilmek (Hungary: Records of the U.S. Department of State, 1945–1963) szintén a vasfüggöny két oldala között létrejött, egyoldalú kapcsolatokról tanúskodnak.[4] Az úgynevezett Peripheral Reporting Unit 1954-ben például az előző két év során disszidált magyarok vallomásait (összesen 14-et) engedett át a Szabad Európa Rádió számára, hogy azokat műsoraiban felhasználja, bemutatva a kommunista rendszer elnyomó jellegét.[5] A forradalom után is folytatódott az USA információszerző tevékenysége, 1957–1958-ban a kollektivizálás befejezésére irányuló magyar kormányzati szándékok feltérképezése céljából amerikai nagykövetségi alkalmazottak több körutat is tettek állami gazdaságokban, falvakban érdeklődve, a főutak melletti szántóföldeken dolgozó parasztokat megkérdezve.[6]

A fenti epizódokhoz hasonlóan a választási úti beszámolók is a nyugati információgyűjtési kísérletek történetéhez tartoznak. 1949-ben és 1957–1959-ben egyaránt a közvéleményt szondázó, a hivatalos utazások protokollját átlépő, informális kapcsolatfelvételekre került sor. Az 1949. májusi utakban a legfurcsább az, hogy mennyire készségesen válaszoltak (és adtak hangot szovjetellenes érzelmeiknek) az ismeretlen amerikai hivatalnokoknak a megkérdezett magyarok – a leírások szerint legalábbis. Sok lépés választja el azonban az egykor ténylegesen elhangzottakat a jelentésekben olvasható megállapításoktól. A választások után néhány nappal készült összefoglaló jelentések az eredmények ismeretében készültek, ami minden bizonnyal befolyásoló tényező volt. Nem tudjuk, mit hagytak ki, és mit hangsúlyoztak a jelentéstevők (nem ismerjük a szelekció folyamatát), sem azt, hogy milyen szempontok szerint végezték feladatukat. Az antikommunizmus ideológiai szűrője torzító hatással lehetett, s az is feltételezhető, hogy akik szóba álltak az amerikaiakkal, nem mindig átlagpolgárok voltak, lehettek közöttük provokátorok, beépített emberek is.

2 Horváth (szerk.) 2018: 7.

3 Somogyvári 2019.

4 A Gale adatbázisához néhány napig hozzáférésem volt 2018 szeptemberében, ekkor töltöttem le az elemzés alapjául szolgáló forrásokat. Az alább megadott linkek csak a hozzáféréssel rendelkezők számára nyithatóak meg.

5 A Peripheral Reporting Unit az amerikai Külügyminisztérium szovjet specialistáiból állt össze, és Németországban állomásozott (Tromly 2019: 220). Fő célja a vasfüggöny mögötti országokra vonatkozó információszerzés volt, forrásként pedig a politikai menekültek, utazók beszámolóit használták, amelyek alapján később különböző elemzéseket írtak (Keane–Warner [eds] 2007: 581). A Szabad Európa Rádiónak átengedett anyagok: NARA 864.43. Peripheral: Radio Free Europe Reports on Education and Propaganda in Hungary, April 26, 1954.

6 NARA 864.20/4-2858. Agricultural Observation Trips: Early Season Crop Data, April 28, 1958; NARA 864.20/10-2358. Visit to Cooperative Farm, October 23, 1958; NARA 864.20/5-2259. Crop Conditions in Hungary – Spring, 1959, May 22, 1959.

A fenti szempontokat is figyelembe kell vennünk, ha közelebb kívánunk jutni a korabeli magyarok látásmódjához, máskülönben a forrásban megjelenő értelmezési rétegek ezt elfedhetik. A tanulmány tárgyául szolgáló kétfajta látásmód tehát a következő:

– a korabeli magyar emberek nézetei hatalom és politika működéséről, vagyis a diktatúra hétköznapi percepciója;
– az angolszász látószög a korabeli Magyarországról (a forrásban valójában ezen keresztül válik hozzáférhetővé az előbbi az elemzés számára).

Az ismertetendő források amerikai látószögből értelmezték a választási eredményeket,[7] megmagyarázták az amerikai kormány számára a teljes kommunista hatalomátvétel lezáró eseményét, miközben igyekeztek felmutatni a lakosság ellenállását is.

Az 1949-es választás előzményeit, országos lebonyolítását, politikai vonatkozásait Feitl István több írásában részletesen leírta, a vidéki kontextushoz Gyarmati György tanulmánya, az agitáció problémáihoz Koltai Gábor nyújt rendkívül fontos adalékokat – ez utóbbi kérdés az amerikai iratok között is többször felbukkan.[8] Valamennyi értelmezés megerősíti a választások erősen megtervezett jellegét, a kommunista párt teljes dominanciáját, jóllehet – amint arra Koltai Gábor felhívja a figyelmet – ez egyáltalán nem volt olyan zökkenőmentes, mint ahogyan azt az utólagos nézőpont, a totális hatalomátvétel fényében látni szoktuk. A lakosság különböző reakcióira, elutasító magatartására gyakran szolgáltatnak példát az úti beszámolók is.

A cselekvők eltérő viselkedésformái, életstratégiái a rendszer elutasításától, eltűrésétől, a humorral való viszonyuláson át a szituációfüggő érdekérvényesítésig és a kollaborációig terjedtek (akár egyetlen ember esetében is). Ezek feltárásában példaértékűek számomra Horváth Sándor, Nagy Ágnes, Ö. Kovács József, Farkas Gyöngyi és Majtényi György elemzései, melyek az alulnézeti, hétköznapi perspektívából mutatják be a társadalom és a hatalom viszonyát.[9] Hasonlóan ellentmondásos megnyilvánulások válnak majd megfigyelhetővé az amerikai dokumentumokból kirajzolódó kommunista átlagpolgár figurájában – még akkor is, ha ez a kép egyoldalú maradt, mivel az amerikai nagykövetség szakértői elsősorban a szembenállás különböző formáira koncentráltak, kihagyva a lojális, rendszerhű állampolgárt az elemzésükből.

De nem csak a mindennapok emberéről van itt szó. Ami igazán érdekessé teszi e forrásokat, az a globális és a lokális szint találkozása, az a mód, ahogyan a nemzetközi politika dimenziójában az amerikai nagykövetség reflektál a vidéki Magyarország külső szemszögből megfigyelhető jelenségeire. Az 1945 utáni magyar politikatörténet geopolitikailag beágyazott, ennélfogva tanulmányunkhoz a szemléletükben ezt tükröző munkák jelentik a másik fontos szakirodalmi

7 Best–Krueger 2012: 1.
8 Feitl 2000, 2005, 2010; Koltai 2012; Gyarmati 2015.
9 Horváth 2004; Nagy 2014; Ö. Kovács 2015; Farkas 2016; Majtényi 2018.

hátteret, főként Békés Csaba, Borhi László és Charles Gati elemzései.[10] Ilyen szempontból az is érdekes, milyen hidegháborús ideológiai előfeltevésekkel éltek az amerikai hivatalnokok, hogyan közelítettek a korabeli, kommunista uralom alá kerülő Magyarországhoz – a leírásokból kirajzolódó képzetek jelentik ugyanis azt a nyugati szempontot, ami tovább gazdagíthatja történeti tudásunkat a korról.

AZ ÚTI BESZÁMOLÓK KONTEXTUSA

A most bemutatandó iratanyag nagyobb témacsoportokba és időszakokra bontva áll rendelkezésre: az úti beszámolók az 1945-től 1949-ig tartó periódus dokumentumaiban, az 1949-es év eseményei között, az Internal Affairs osztály és a Political Affairs jelzet alatt találhatók, melyek a két ország kapcsolataira vonatkozó utalásokat is tartalmaznak az emigráns politikusok (például Bán Antal) kapcsán.[11] A források közül, melyekhez hozzáférhettem, 939 oldalt tesz ki az 1945 és 1949 közötti időszak irattermése, ebből 41 oldal foglalkozik az 1949. májusi választásokkal. Az eredeti magyar források (szavazólapok, plakátok, jelentés a népnevelői munkáról, újságcikkek) mellett azok fordításai, elemzések, a mozgósítás és az agitációs munka részletei is megtalálhatók – az igazi újdonságot azonban a nagykövetség úti beszámolói jelentik.

Az amerikai nagykövetség munkatársai egy követségi táviratban vázolt előzetes tervet megvalósítva, négy-öt irányba tettek megfigyelő utat, hogy információt gyűjtsenek a választásokról (az irányokat az eredeti irat szerint közlöm):

– Győr irányába (nyugat),
– Miskolcra (észak),
– Debrecenbe (kelet),
– Szegedre (délkelet) és a Balaton térségébe (dél).[12]

A két nyugati nagyhatalom – a brit és az amerikai – együttműködött, hogy személyes jelenlétükkel lefedjék az ország teljes egészét. A budapesti térséget a britek figyelték meg. Ebben az időszakban az USA-nak nem volt a legmagasabb szinten képviselete Magyarországon, miután Selden Chapin nagykövetet 1949 februárjában visszarendelték. A magyar kormány nemkívánatos személynek nyilvánította őt a Mindszenty- és a Vogeler-ügy miatt.[13] Az új nagykövet, Nathaniel P. Davis pedig csak 1949 őszén érkezett Budapestre.[14] Chapin távozása után William P. Cochran tanácsadó vállalta a követség vezetését diplomáciai

[10] Békés 2004, 2019; Borhi 2015, 2016; Gati 2006.
[11] NARA 864.00/12-1248. May 14, 1949 Election Day Observations, May 19, 1949; NARA 864.00/12-1248. Despatch No. 387, May 19, 1949; NARA 864.00/12-1248. Legtel No. 691, May 16, 1949; NARA 864.00/12-1248. Observations on Trip to Nyiregyhaza. Despatch No. 559, July 15, 1949.
[12] NARA 864.00/12-1248. Legtel No. 691. May 16, 1949.
[13] Borhi 2009: 31.
[14] Bognár–Péterfi 2014.

Desp. 387
Budapest, Hungary
May 19, 1949
SECRET
-4-

the invalidation of many ballots, since in Hungary it has been traditional to mark a ballot with a cross and not parallel lines.

Enclosures:

1. Election Day Observations at Gyor, by Jack Ronto.

2. Eledtion Day Observations at Balaton, Keszthely, Nagykaniza, Kaposvar, Tihany, and Budapest, by Major D. E. Griffin, Office of the Air Attaché.

*Election Day Observations at Debrecen, by Lt. Colonel John T. Hoyne, Office of the Military Attaché. (Original and one copy attached.)

(*This enclosure classified "SECRET", with parts of it "Confidential" because of the source of information contained therein)

3. Election Day Observations at Szeged by Philip Clock.

1. kép. *Az első három melléklet felsorolása a jelentés végén*

ügyvivőként.[15] Feltételezhetően ő írta azt a jelentést, amelynek mellékleteiként fennmaradtak az úti beszámolók.[16]

Az 1. képen közölt forrásban látható, hogy kik hová utaztak. Feltűnő, hogy külön mellékletként hiányzik az északi tervezett útirány. Egy rövid, későbbi megjegyzésből értesülhetünk, hogy Hilbert F. Muenter ezredes, légügyi attasé és kísérője, Holomany kisasszony a Gyöngyös–Miskolc–Eger úton hasonló reakciókat figyelt meg, mint a balatoni körutat megtevő Donald E. Griffin őrnagy, aki szintén a légügyi attasé hivatalához tartozott.[17]

A mellékletek írói közül a katonák egy részét 1950 márciusában – a kémkedés és szabotázs vádjait felsoroló Geiger–Vogeler–Sanders-féle ügy kapcsán[18]

15 Slany–Churchill (eds) 1976.

16 NARA 864.00/12-1248. May 14, 1949 Election Day Observations [a cím itt nyilvánvaló elírás, a későbbiekben mindig a helyes, május 15-i dátummal utalnak a választási megfigyelésekre]. Despatch No. 387, May 19, 1949. Az úti beszámolókból vett valamennyi későbbi részlet innen származik, ezek forrását nem jelölöm külön-külön.

17 A Külügyi Szolgálat 1949. július 1-ji listája szerint egy időben, egyszerre három katonai és két légügyi attasé szolgált Budapesten (*Foreign Service List* July 1, 1949 [1949]. Department of State, Washington, 37).

18 Révész 1998.

– kiutasították az országból: John T. Hoyne alezredesnek, helyettes katonai attasénak és Griffin légügyi attasénak is távoznia kellett. Az ügy előzményeként még 1949 decemberében az új követ, Davis kérte a követség katonai tagjait, hogy munkatársaik (nem tudni, hogy itt a magyar származású kollégákról volt-e csak szó, vagy mindenkiről) korlátozzák az országban a felderítő utakat – ekkor már Hoyne alezredes személyzetének több tagját is letartóztatták.[19] A fentiekből annyi mindenesetre kiderül, hogy a hasonló információgyűjtő utak rendszeresek lehettek, ami a magyar hatóságok szemében gyanakvásra adhatott okot.

Az úti beszámolók további szerzőiről a következő információkat lehet összeszedni: Charles Philip Clock egy 1949. január 1-ji lista szerint másodtitkár és alkonzul volt, FSO-5 besorolásban.[20] 1949. október 1-jén viszont már nem szerepelt ugyanezen a listán.[21] Clock nem a katonai, hanem a civil vonalhoz tartozott, ugyanúgy, ahogyan Jack Ronto, akit két 1949. tavaszi átsorolási jegyzékből kiolvashatóan FSS státusban (Foreign Service Specialist) helyeztek el Budapestről. (Itt egyébként van egy kis zavar a dátumok körül, mivel Rontónak elvileg 1949 májusában már vagy Antwerpenben, vagy Sanghajban kellett volna tartózkodnia, és nem Magyarországon, egy északnyugat-dunántúli információszerző körúton.)[22]

Mindegyik követségi alkalmazottat el kellett kísérnie egy-egy magyarul beszélő, tolmácsként szolgáló stábtagnak: Holomany Matildról, Muenter segítőjéről annyit lehet tudni, hogy 1950 tavaszáig maradt Budapesten FSS besorolásban, ekkor került át Bécsbe.[23] Griffin őrnagyot Emil S. Fugger kalauzolta, aki az amerikai légierőnél szolgált. Hoyne alezredes mellett Julius Feher őrmestert találjuk, akinek a neve mellett az OMA rövidítés (feltehetően az Operations and Maintenance Army, a hadsereg pénzügyi részlegét takarja) szerepelt. A Szegedre utazó Clock sokszor támaszkodott Mr. Kiralyra a helyiekkel való kommunikációban, valószínűleg ő szerepel a már említett 1949. január 1-ji listán a követséghez kapcsolva, Emery R. Kiraly néven, helyettes attasé pozícióban.[24]

---

19 Szörényi 2013. Hoyne egyébként nem sok időt töltött hazánkban, 1949 januárjában érkezett budapesti állomáshelyére (vö. Pool 1949).

20 Foreign Service Officer, a szám a fokozatot jelzi, minél alacsonyabb, annál magasabb rangot jelöl, az általam áttanulmányozott felsorolásokban az FSO-6 volt a legalsó besorolás, a nagyobb képviseleteken a harmadtitkárok viselték ezt a rangot.

21 *Foreign Service List* January 1, 1949 (1949). Department of State, Washington, 36; *Foreign Service List* April 1, 1949 (1949). Department of State, Washington, 37.

22 Latest changes in stations in the Foreign Service (1949). *The American Foreign Service Journal* (26.) 5. 55; Foreign Service changes. As of April 30, 1949 (1949). *The American Foreign Service Journal* (26.) 6. 54. A dátumok körüli zavarnak természetesen több oka is lehet: a külügyi szolgálat hivatalos folyóiratának tévedése, pongyolasága; az áthelyezések elhúzódása, módosítása; vagy olyan dezinformációs művelet is eredményezhette ezt, ami a külső megfigyelő számára megnehezítette Ronto tevékenykedésének földrajzi beazonosítását.

23 Foreign Service changes (1950). *The American Foreign Service Journal* (27.) 6. 54.

24 A hasonló utak megszervezéséhez, a magyar származású alkalmazottak felhasználásához érdekes adalék, hogy 1949 júliusának második hétvégéjén Kiraly meglátogatta nyíregyházi rokonságát, akikkel már régen nem találkozott, és ez szintén ürügyül szolgált hasonló jelentés meg-

1. táblázat

A körutak amerikai résztvevői

Név	Beosztás	Státus	Úti cél
Jack Ronto	FSS	civil	Győr
Donald E. Griffin Emil S. Fugger	őrnagy, légügyi attasé tolmács, amerikai légierő	katona katona	Balaton térsége
John T. Hoyne Julius Feher	alezredes, helyettes attasé tolmács, őrmester, OMA	katona katona	Debrecen
Philip Clock Emery R. Kiraly	FSO5, másodtitkár, alkonzul tolmács, helyettes attasé	civil civil	Szeged
Hilbert F. Muenter Matild Holomany	ezredes, légügyi attasé FSS	katona civil	Miskolc

Az 1. táblázat összefoglalja, amit megtudhatunk a körutakra kiküldött, eddig ismert követségi vagy a követséghez köthető alkalmazottakról. A főként a légierőhöz kapcsolható katonák többségben voltak közöttük, ami fontos tény, hiszen a civilekhez képest az amerikai haderőhöz tartozók aránya mindössze egynegyede 1949-ben a teljes követségi létszámnak.[25] Az utazások lebonyolításában ehhez képest felülreprezentáltak, ami különösen érdekessé tehette a magyar állampolgárokkal való kapcsolatfelvételt – bár nem tudjuk, hogy civilben vagy egyenruhában utaztak-e.

ÚTVONALAK

A felderítő, megfigyelő úti beszámolók tartalmazzák a Budapestről kiinduló és oda visszatérő útvonalak részleteit, az érintett településeket és utakat:

- **Győr** – Esztergom;
- Gyöngyös – Miskolc – Lillafüred – Eger;
- Budapest (09.00) – Székesfehérvár (10.15) – Szabadbattyán (10.30) – **Siófok** (12.00) – Balatonmáriafürdő (15.30) – Keszthely (16.00) – **Nagykanizsa** (18.00) – Kaposvár (éjszaka) – Balatonföldvár (10.00 k.) – Tihany (12.30, átkelés komppal) – Budapest;
- Budapest (8.30) – Vecsés (09.00) – Üllő (09.05) – Monor (09.20) – Pilis (09.25) – Irsa (09.30) – Ceglédbercel (09.40) – Cegléd (10.00) – Abony (10.20) – Szolnok (10.35) – Szajol (10.50) – Törökszentmiklós (11.05) – Szapárfalu (11.25) – Fegyvernek (11.30) – Kenderes (11.40) – Kisújszállás (11.50) – Karcag (12.10) – Püspökladány (12.40) – Hajdúszoboszló (13.15) – **Debrecen** (13.40 – 16.30) – Mikepércs (16.45) – Derecske (17.00) – Berettyóújfalu (17.15) – Földes (17.35) – Báránd (17.50) –

írására. Király újra Philip Clockkal utazott, Clock írta le a benyomásait a követségnek (NARA 864.00/12-1248. Observations on Trip to Nyíregyháza. Despatch No. 559, July 15, 1949).

25 Ronto tolmácsát nem ismerjük, ha ő civil, akkor az arány fele-fele. De az is lehetséges, hogy Jack Ronto tudott magyarul, hiszen a Rontó létezik vezetéknévként.

2. kép. *Az 1949. májusi körutazások térképen*

Püspökladány (18.00) – Karcag (18.15) – Kisújszállás (18.40) – Szapárfalu (19.05) – Törökszentmiklós (19.17) – Szajol (19.30) – Szolnok (19.45) – Abony (20.05) – Cegléd (20.20) – Ceglédbercel (20.40) – Irsa (20.45) – Budapest (21.45);

- Kecskemét – **Szeged**.

A balatoni térségbe és a Debrecenbe tartó kocsiút leírása a legaprólékosabb, itt a településeknél a pontos érkezési időpontot is feltüntetik, amiből kitűnik, hogy sehol sem töltöttek sok időt, inkább csak átutazásról volt szó. Félkövérrel jelöltem azokat a helyeket, ahol hosszabban megálltak, illetve amely városokról több szó esett a jelentésekben. Valamennyi egynapos körút volt, kivéve a balatonit, hiszen itt egy kaposvári állami hotelban töltötte az éjszakát Griffin őrnagy és tolmácsa. Nem biztos, hogy ez előre tervezett volt, a jelentés megemlíti, hogy Nagykanizsa felé nagyon zötyögős volt az út, Nagykanizsa és Kaposvár között pedig olyan rossz, hogy csak 25 mérföld/óra (kb. 40 km/h) sebességgel lehetett haladni.

Az úti beszámolók topográfiáját ábrázoló térkép még nyilvánvalóbbá teszi az amerikai szándékokat: a főútvonalak mentén behatolni a vidéki Magyarországba. A hazai útszerkezetnek megfelelően ez centrális, sugaras szerkezetet adott ki, ami a főváros-központúságot tükrözte, hiszen onnan indultak ki és oda tértek vissza az útvonalak. Ez több szempontból természetesnek tekinthető, hiszen kis ország esetében általános a csillagstruktúra, a nagykövetség Budapesten volt, valamint a II. világháborús rombolások után, a hároméves tervben is ezeket a főbb irá-

nyokat jelölték ki az úthelyreállítási munkák számára.[26] Az amerikaiak tehát nem nagyon választhattak volna más úti célokat, igaz, több megyeszékhely is kimaradt így. Azt nem tudjuk, hogy milyen autókkal utaztak, 1954-ben például az akkori amerikai követ felesége Buick Centuryvel közlekedett, ami biztosította, hogy bárhol is jelent meg Magyarországon, hatalmas tömeg gyűlt köré. Az amerikai autó felbukkanása a magyar utakon Ravndal követ szerint nagy propagandaértékkel bírt a lélektani hadviselésben, hiszen demonstrálta a magasabb nyugati életnívót, megjelenítette a vágyott amerikai életforma ikonikus tárgyát (egyúttal érvet biztosított a követnek újabb autóigénylése megindoklásához).[27]

A követségi alkalmazottak valószínűleg 1949 májusában is amerikai kocsikkal utaztak, ami ugyancsak feltűnést keltethetett, hiszen gépkocsik, főként amerikaiak ritkán tűntek fel a vidéki utakon. Ez persze azt is jelentette, hogy semmiképp sem inkognitóban közlekedtek, de erre nem is volt szükség, a diplomata-útlevelek biztosították a diplomáciai védettséget. Két szövegrész is alátámasztja, hogy valóban nyugati gyártmányú kocsival mentek: miután egy siófoki étterem előtt leparkolták az autójukat, hamarosan hatalmas tömeg gyűlt össze bámészkodókból, Nagykanizsán szintén nagy feltűnést keltettek, körülbelül száz ember csoportosult pillanatok alatt a kocsi körül.

AZ ELEMZÉS SZEMPONTJAI

A megfigyelés szempontjait az utazók szóban kapták meg a diplomáciai ügyvivőtől, ezek nem maradtak fenn (talán nem véletlenül). Az információkat alapvetően két formában gyűjtötték: egyszerű szemrevételezés, illetve beszélgetések útján.

1. A szemrevételezés az utcák, települések, a táj és a választási díszek látványára, a különböző csoportosulások, egyenruhások jellegzetes, külső vizuális jegyeire irányult, és azt is jelentették, ha semmi szokatlant nem tapasztaltak.
2. A beszélgetések során hol aktív, kezdeményező szerepben tűntek fel a követségi alkalmazottak, hol passzív résztvevők maradtak, azaz őket szólították meg. A beszélgetéseket a következő szempontok alapján elemzem:
   – Legelőször azt vizsgálom, mit tudunk meg a beszélgetések magyar résztvevőiről, kik azok, akik információt szolgáltattak, és ezt milyen körülmények között tették. Ez sok mindent elárul arról, hogy kikkel volt lehetőségük kapcsolatba lépni a felderítőknek.
   – Ezt követi a leírásokban hangsúlyosan szereplő információk és tematikai fókuszok feltérképezése és elemzése, ekképp rekonstruálva a megfigyelők társadalmi valóságát.[28]

[26] Tóth 1995: 129.
[27] Borhi 2000: 149.
[28] Berger–Luckmann 1991.

– Ennek folytatása-, illetve lezárásaképp áttekintem, hogy az úti beszámolók írói hogyan értelmezték a megszerzett adatokat, és milyen narratívákat alkottak belőlük.

Alapvetően kvalitatív jellegű, kritikai forráselemzést alkalmazok, melyet a magyar adatközlők jellemző tulajdonságainak és a megfigyelt elemeknek a számszerűsíthető dimenziói egészítenek ki.

HELYSZÍNI MEGFIGYELÉSEK

A megfigyelések két nagy csoportra oszthatók: vannak „kemény" tények, az utazás környezetének értékelés nélkül rögzített, külső jellemzői, tárgyi, térbeli és személyi tekintetben egyaránt. Idetartoznak:

– a választás díszletei,
– a szavazóhelyiségek,
– a hivatalos épületek,
– az utazáshoz kapcsolódó egyéb terek,
– események, tömegek,
– hivatalos és nem hivatalos személyek, civilek leírásai.

Az emberek jellemzése átvezet a második típusba tartozó megfigyelések területére, ez pedig a magatartás, a viselkedés szubjektív megítélése, érzelemkifejezések, hangulatok és az általános atmoszféra dekódolása, más szóval a „puha" tények. Egy rendőrrel való találkozás írásba foglalásánál mindkét szempont érvényesül, hiszen az öltözék, a felfegyverzettség hiánya vagy megléte után a jelentéstevő rátér az arckifejezésre, az intelligencia vélelmezett mértékére, az életkor megtippelésére stb. – erre majd több példát is látunk. A felsorolt elemek megmutatják, melyek lehettek a nagykövetség szóbeli instrukciói az utazások előtt. Valószínűleg azt is jelenteni kellett egyébként, ha semmit sem észleltek, hiszen nagyon gyakoriak a kitételek az eseménytelen, csendes településekről (Hajdúszoboszló, Monor, Székesfehérvár és Siófok is ilyen volt).

A 2. táblázatban a megfigyelésekben felsorolt, számszerűsíthető elemeket összesítettem, a nem hivatalos, civil személyekről a következő fejezetben adok áttekintést. A vörös zászlókat említették meg legtöbbször a jelentéstevők – 13-szor írták le, hogy volt-e valahol vörös zászló –, ezért furcsa, hogy ötször éppen a zászlók hiányát emelték ki. Ilyen esetekben nyomatékosan írták le, hogy nincsen vörös zászló, vagy feltűnően hiányzik, Kenderes esetében: „Red flags were noticeably absent…". További három alkalommal hangsúlyozták a 13 említés során, hogy csak 1-2 vörös zászló látható, például Ceglédnél: „Only one red flag was observed…". Úgy tűnik – nem csak itt egyébként –, hogy nagyobb előkészületeket, látványosabb külsőségeket vártak az amerikaiak. Ezek a zászlók mindig hivatalos épületeken (pártbizottságokon, rendőrőrsökön, tanács- és községházákon, orosz emlékműveken, szavazóhelyiségeken, bíróságon) voltak láthatók. Szolnokon 25-30 főnyi, 14 és 18 év közötti fiatal masírozott vörös zászlóval

2. táblázat

A megfigyelés elemei (legalább két említés)

	Elemek	Említések
A választás díszletei	vörös zászló	13
	magyar zászló	11
	kép	8
	vörös dekoráció	5
	hangosbeszélők	4
	jelszavak, feliratok	3
Hivatalos épületek	szavazóhelyiség	12
	pártbizottság	5
	rendőrség	4
	községháza, tanácsháza	3
	tömegszervezetek székháza	3
	posta	2
Egyéb terek	étterem, kocsma	2
	szálloda	2
Tömegek és események	szervezett tömeg	6
	választáshoz kapcsolódó események	5
	spontán, vasárnapi tömeg	3
Hivatalos személyek	rendőr	12
	állambiztonsági személy	3
	pionír, ifjúsági szervezet tagja	3
	katona	2
	rendező gárda tagja	2

és egy felirattal: „Kövess minket, szavazz a Hazafias Népfrontra!" (majd hozzáteszi a szerző kommentárként, hogy nem keltettek különösebb feltűnést a járókelők körében).

A nemzeti színű zászlókat gyakran a vörös zászlóval szembeállítva jelenítik meg, ez pedig már egyfajta irányultságot jelez. Úgy tűnik, mintha a hazafias érzés különböző jelentkezési formáit szerették volna kidomborítani (míg a vörös zászlók hiányoznak, addig a magyar mindenhol ott van), ezt azonban nem támasztják alá a tények. A nemzeti érzelmek a kommunista rendszert destabilizáló tényezőnek tűntek az amerikaiak szemében, nem véletlen, hogy kiemelték, amikor Kecskeméttől északra magyar dalokat éneklő fiatalokkal, vagy Karcag külterületén Kossuth képével találkoztak (jóllehet a nemzeti jelleg a kommunista intenciók része volt, de nem biztos, hogy az amerikaiak ezt tudták vagy értették). Természetesen jelen volt a klasszikus kommunista ikonográfia is, a Duna–Tisza közén például a május elsejei díszítést hasznosították újra, egy kicsit kevesebb Lenin- és Sztálin-arcképpel, a virágokból és szőlőlevelekből épített boltíveket inkább Rákosival kiteljesítve. Rákosi mellett Gerő képe tűnt még fel a választási plakátokon Törökszentmiklóson és Kenderesen, a két pártvezér egyformán hangsúlyos pozícióban szerepelt.

Kevés szlogen került be a jelentésekbe, ha igen, azok ugyanolyan egyszerűek, mint a szolnoki példa. Szapárfalun például nem volt zászló, de a következő felirat fogadta a látogatókat: „Aki nem szavaz a Népfrontra, az a nép ellensége!" Szegeden a szokásos, szintén a korábbi ünnepélyes alkalmakról megmaradt transzparensek tűntek fel a tervteljesítésről, a „békeharcról", a nagy Szovjetunióval való barátságról és a virágzó országról. A vörös dekoráció mindig a szavazóhelyiségek bejáratát díszítette, hangosbeszélőket a települések központjában (Nagykanizsa, Pilis, Szeged) figyeltek meg, illetve a Szolnokra vezető úton, egy feldíszített teherautón. Szegeden magyar, orosz dalok és politikai beszédek felváltva szóltak a hangszórókból, az emberek táncoltak. Kecskeméten ugyanezt zenekari muzsikára tették az utcabálon – máshol is tartottak hasonló koncerteket, a választáshoz kapcsolódóan bábműsorokat szerveztek a fiatalságnak („puppet shows [...] to attract the youth"). A történelem akusztikus dimenziója mára külön kutatási témává vált Nyugaton, a kommunista propaganda esetében pedig ez különösen érdekes lehet, hiszen a harsogó megafonok vagy a mozgalmi indulók fontos és kevéssé vizsgált eszközök voltak a tömegek mobilizálásában, az agitációban.[29]

Az épített környezetről csak az emberek vagy a díszítés vonatkozásában esett szó a jelentésekben, a számszerű felsorolás szintjén. Jellemző az Abonyról szóló szövegrészlet („Három vörös zászló volt megfigyelhető, egy a helyi rendőrőrsön, egy a tanácsházán, egy az orosz emlékműnél"), vagy a Szajolon megfigyelt életkép („Három vagy négy ember éppen belépett a helyi pártbizottság épületébe"). Az utcákat, településközpontokat elfoglaló szervezett tömegek vagy az átlagos ünnepnapnak megfelelő, sétáló csoportosulások miatt kerülnek szóba a különböző nyilvános terek.

A választási mozgósítás különböző jeleneteit láthatjuk a leírásokban. Egy szabadbattyáni utcakereszteződésben teherautón odaszállított, körülbelül 75 ember énekelt Népfront-dalokat, miközben egy kamera vette őket. Nagykanizsán a piac és a főutca volt tele emberekkel, rendőrökkel, katonákkal és politikai aktivistákkal. Cegléden 14-15 éves fiúk, lányok vonultak fel zászlókkal, ettől eltekintve a városban „nem volt tapasztalható lelkesedés". A kenderesi tanács előtt 3-400 helyi gyülekezett, a téren feltűnően hiányoztak a vörös zászlók, magyar lobogó viszont több is volt. Több helyen megemlítik, hogy átlagos vasárnap délutáni, templom utáni tömegekről van szó, amihez képest azonban nagy létszámok merülnek fel, Derecskén és Abonyban 1500-1500 főre becsülték az utcákon lévő emberek számát, ami „a szokásos vasárnapi, templom utáni sétát, beszélgetést" („normal Sunday groups who were walking and talking together after Church") jelentette.

A közterületeket és a választóköröket a rendőrök biztosították, Győrben például géppisztolyos egyenruhások, másutt viszont fegyver nélküliek posztoltak. Karcag és Kisújszállás között három útzár is megállította az amerikai csoportot, mindegyiknél egy rendőr és egy, az R-gárdához tartozó civil állt, ez utóbbi kék

29 Bailey 1996.

ingben, vörös nyakkendővel. Az elsőnél zavar és bizonytalanság fogadta őket, Hoyne alezredes diplomata-útlevele és orosz útengedélye[30] azonban természetesen minden utat megnyitott; a harmadik útakadálynál egy 35 év körüli udvarias és „intelligensnek kinéző" rendőr őrmester nézte meg a diplomata-útleveleket és engedte őket tovább. Mindenhol akadálytalanul továbbjutottak, sőt Szapárfalunál egy dzsip érte be őket, amit valószínűleg Debrecenből küldtek utánuk (az amerikaiak legalábbis így gondolták), hogy ellenőrizzék, a visszaúton is baj nélkül átjutottak az útblokádokon.[31] A rendőr, aki kiugrott a dzsipből, valamelyest tudott angolul, nagyon udvariasan ellenőrizte a papírokat, szalutált nekik, majd folytathatták az útjukat. A beszámolók több részlete is arról tanúskodik, hogy a megfigyelőket megfigyelték: Nagykanizsát elhagyva egy szedán követte őket kilométereken át, Szegeden, a Tombácz étteremben két detektív hallgatózott egy szomszéd asztalnál (legalábbis az amerikaiak ezt vélelmezték, habár bizonyítékuk nem volt rá). Két másik esetben konkrétan felvetődött, hogy az állambiztonság emberei követik és szemmel tartják őket: nagykanizsai sétájukat két titkosrendőr figyelhette, Debrecenben közvetlenül is kapcsolatba kerültek az ÁVH-val (legalábbis ők így gondolták), ezt az ottani tapasztalatoknál ismertetem majd.

ADATKÖZLŐK ÉS NARRATÍVÁK

Az esetek többségében az amerikaiak kezdeményezték a kapcsolatfelvételt, ők szólították meg az ismeretlen – és névtelenségüket megőrző – magyar polgárokat. Egyedül Debrecenből tudjuk a beszélgetőpartnerek nevét, de itt hivatalos kapcsolatfelvétel történt. Ez a megyeszékhely más szempontból is kivételnek számít, hiszen itt az amerikai utazók asztalához ült oda egy újságíró, majd mutatott be másokat – minderről külön fejezetben lesz szó. A kecskeméti tanyavilágban hasonló jelenség volt megfigyelhető, a helyiek aktívan léptek fel és kérdezés nélkül is beszéltek, nem csak a választásokról.

A 3. táblázat tartalmazza azoknak a magyar beszélgetőpartnereknek az adatait, akikkel érdemi eszmecsere történt. A felsorolt beszélgetések többsége a balatoni térségbe tartó amerikai hivatalnokokkal zajlott, ezekben az esetekben valószínűleg tényleg spontán kapcsolatfelvétel történt, amit nem a magyar szervek rendeztek meg. A győri és miskolci jelentésekben csak általánosságban volt szó a beszélgetőpartnerekről: „Sok magyar benyomása az volt, hogy…" („It was the impression of many Hungarians that…", Győr); „Minden magyar, akivel beszélgettünk, akár nyugatpárti, akár nem…" („All Hungarians interviewed, whether pro-western or not…", Miskolc). Ezt követően egyik esetben sem tudunk meg semmit a közvéleményt kifejező nyelvtani formákról, nincs individualizálva az

30 „Russian road pass", ezt az engedélyt egyedül itt említik.

31 A dunántúli körúton, Vése mellett egy marhacsorda állította meg Griffint és kísérőjét, majd egy rendőr, aki egy ideig hezitált, hogy továbbengedheti-e őket, végül engedélyezte az út folytatását.

3. táblázat

A beszélgetésekben részt vevő magyar adatközlők

Adatközlők és helyszínek	Település	Kapcsolatfelvétel módja
csapos, utcán	Siófok	beszáll az autóba, utat mutat
két középkorú nő egy étteremben	Balatonmáriafürdő	amerikaiak kezdeményeznek
étteremvezető egy hotelben	Keszthely	amerikaiak kezdeményeznek
fiatal paraszt az út mellett	Andocs környékén	stopposként veszik fel
pincér, hotelben	Tihany	amerikaiak kezdeményeznek
három paraszt, lakott területen kívül	Fegyvernek környékén	amerikaiak kezdeményeznek
újságíró, az Aranybika Szálló éttermében	Debrecen	újságíró kezdeményez
a választási bizottság elnöke és segédje a tanácsházán	Debrecen	hivatalos bemutatás
polgármester a tanácsháza előtt	Debrecen	hivatalos bemutatás
paraszt, lakott területen kívül	Földes környékén	amerikaiak kezdeményeznek
B forrás, kis faluban	Budapesttől 40 km-re	nem ismert
étteremvezető felesége, pincér, a Trombácz étteremben	Szeged	amerikaiak kezdeményeznek
öreg paraszt és lánya, tanyánál biciklis fiatalember	Kecskeméttől északra	magyarok kezdeményeznek

általános alany, így ezeket a megjegyzéseket nem vettem figyelembe a harmadik táblázat összeállításánál.

A következő megjegyzések tehát főleg a Balaton környéki megfigyelések tapasztalataiból származnak. Nagykanizsán például annyian beszéltek egyszerre, szinte megostromolva az amerikaiakat, hogy lehetetlen volt bárkit kikérdezni, mintegy 25-en követték is őket egészen egy kocsmáig, ahová szinte bemenekültek (de tíz ember még ide is bejött). A tulajdonos azonban olyan ideges és nyugtalan volt, hogy újra az utcára mentek. Itt harsogó megafon várta őket, s a továbbiakban két titkosrendőr figyelte a lépéseiket, a városból való távozásukat szintén nyomon követték. Az eseménysor megrendezettnek tűnik, hiszen először a tömeg hiúsította meg a tájékozódást, majd a kocsmatulajdonos zárkózott el, a hangszóró a tömeg nyomását folytatta más eszközökkel, végül a követés betetőzte a megfélemlítést, így a városban minden arra irányuló kísérlet kudarcba fulladt, hogy információkat szerezzenek („az általános hangulat annyira megváltozott, hogy nem próbálkoztunk többet").

Általában kétfajta embert tudtak beszélgetésre bírni az amerikaiak: a vendéglátóhelyek személyzetét (pincérek, étteremvezetők, vendégek), illetve az út mentén, a falvak külterületén megszólított parasztokat. Az így megalkotott narratívák legalább két módosuláson estek át: egyrészt egy szelektív, értelemadó folyamat során, amikor a jelentés szerzője szövegbe foglalta tapasztalatait, másrészt az ezután külön kiemelt kommentárokban, amelyekben saját véleményét

mondta el, tehát itt a megfigyelő amerikai hivatalnok értékelte az általa látott, hallott dolgokat. A források különlegességét az adja, hogy nem a korban általános, és a valóságértelmezést sokáig uraló kommunista nyelvezet a meghatározó bennük – a korabeli cikkek, jegyzőkönyvek szófordulatai még napjaink interpretációit is befolyásolhatják –, hanem áttételes és torzított formában, de a hétköznapi szemlélet szólal meg bennük, egyfajta ellenideologikus, antikommunista keretben.[32] A rendszerhez nem konform, hasonló kortárs tapasztalatok írásba foglalása (a marxista ideológia értelmezési kerete nélkül) nagyon ritka, a naplók jelentenek még ilyen korpuszt, ahol a kritikus vélemények is szabadabban megnyilvánulhattak.[33]

A választásokra a következő kifejezéseket használták a beszélgetőpartnerek: „gyerekes", „aggályoskodóan megfigyelt" (Győr – ebben az esetben a „közvélemény" nevében fogalmazza meg sok magyar benyomását az eseményekről Jack Ronto), „nem becsületes" (Siófok), „vicc" (Balatonmáriafürdő), „kedvetlen" (Tihany), „teljesen szabályos" (Szeged). Az utolsó megállapítás kivételével érzelmekkel átszínezve, inkább negatív jelenségként írták le az eseményt, amelynek eredménye eleve el volt döntve – már akik hajlandók voltak bármit is mondani róla. Siófokon egy étteremben esély sem volt a kapcsolatfelvételre, a Fegyvernek mellett megkérdezett három paraszt folyamatosan kitérő választ adott: „Mi csak egy csomó ökör vagyunk, nem tudunk semmiről semmit. […] Nem olvasunk újságot, nem hallgatunk rádiót, mert nincs benne semmi, ami érdekelne minket. Mi csak várakozunk…". Semmiféle megjegyzés nincs a mondatok mellett, tehát nem tudjuk, hogy ezeket milyen hangsúllyal és metakommunikációval, esetleges többletjelentéssel mondták a megkérdezettek. Annyit végül elárultak, hogy azok szavazhattak valóban titkosan, akiknek meg lett engedve ez a kiváltság (ugyanezt említették Földesen is).

Egy Budapesttől 40 kilométerre lévő, nem megnevezett falu bizalmas magyar forrása (B source, confidential) részletesen leírja a választási procedúrát, ezt külön függelékként csatolták a debreceni úti beszámolóhoz. Mindössze 100 választópolgárra 16 fős választási bizottság jutott, feltehetően a teljes kontroll biztosítása érdekében. A szavazás helyszínére belépve az elnöktől kérdezte meg az ismeretlen informátort, hogy mit kell tennie. Az elnök elmagyarázta neki, hogy ha a pártra akar szavazni (a szöveg következetesen a „party" szót használja a Népfront/People's Front helyett), akkor csak össze kell hajtania a szavazólapot, betenni a borítékba, aztán az urnába dobni; ha viszont nem a pártra akarja adni a voksát, akkor be kell lépnie a fülkébe, és a szavazólap alján található körbe tollal keresztet kell rajzolnia.[34] Amíg a párbeszéd lezajlott, megkapta a lapot és a borítékot, de tollat nem – s mivel félt a következményektől, az első

32 Kotkin 1997: 198–237; György 2016; Ö. Kovács 2015.

33 Hellbeck 2006; Paperno 2009; Kunt 2018.

34 A szavazólap alján lévő kis karikába két vonalat kellett húzni, ha az illető a Népfront ellen szavazott. A kis karika felett ez volt a szöveg: „Aki ellene szavaz, az két vonással a kört keresztül húzza" (idézi és a technikát bemutatja: Feitl 1994: 80).

Example of ballot for Greater Budapest:

ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐVÁLASZTÁS

1949. május 15.

NAGYBUDAPESTI

választókerület

Szavazólap

FÉRFI

MAGYAR FÜGGETLENSÉGI NÉPFRONT

Országgyűlési képviselőjelöltek:

RÁKOSI MÁTYÁS	HARRER FERENC DR.
GERŐ ERNŐ	SZABÓ PIROSKA
MAROSÁN GYÖRGY	GÁSPÁR SÁNDOR
BOGNÁR JÓZSEF	[illegible]
RÉVAI JÓZSEF	KATONA JENŐ
RIES ISTVÁN	VÁCI MIKLÓSNÉ
APRÓ ANTAL	VÁGVÖLGYI TIBOR
VAS ZOLTÁN	ALVINCZI IMRE DR.
HORVÁTH MÁRTON	JENKE VALÉRIA
RATKÓ ANNA	DOBOSNAKI GYULA
HARUSTYÁK JÓZSEF	MÜNNICH FERENC
PARRAGI GYÖRGY	PESTA LÁSZLÓ DR.
DRAHOS LAJOS	KÁDAS ISTVÁN
E. MAJLÁTH JOLÁN	WEIL EMIL DR.
KÖBÖL JÓZSEF	CSIKESZ JÓZSEFNÉ

[illegible]

3. kép. *Melléklet a jelentésekhez. Szavazólap a nagybudapesti választókerülethez, az alsó részén: „Aki ellene szavaz, az két vonással a kört keresztül húzza"*

lehetőséget választotta. Egy bizottsági tag elmondta neki, hogy csak ketten vagy hárman mentek be a függönnyel elválasztott szavazófülkébe, a nevüket persze felírták. Később a szavazólapjuk ellenőrzésekor (!) meglepődve látták, hogy ők is a „pártra" szavaztak.[35] Összefoglalásként: a szavazás minden volt, csak nem titkos, mindenki ismert mindenkit, és azt is, hogyan szavazott az illető. Az iratanyagban, mellékletként található egy további szavazólap is a nagybudapesti választókerületből (3. kép), ennek az alján kellett jelezni, ha valaki nem a Népfront jelöltjeit támogatta.

A két dunántúli körút beszámolójában szintén sok szó esik a szavazás technikai részleteiről, a fő motívum a szavazás titkosságának kétségbe vonása. Több helyen nem állt rendelkezésre külön fülke (Siófok, Balatonmáriafürdő), vagy kevés ilyen volt, nem mertek bemenni az emberek (Kaposvár), nem volt benn toll (Keszthely),[36] gyakorlatilag nem használták a fülkéket (Tihany). Győr esetében tudunk meg többet (Ronto nem nevezi meg a konkrét forrásait): itt a választási bizottságok tagjait a tömbbizalmik, házbizalmik, megbízható kommunisták és a SZIT (Szakszervezeti és Ifjúmunkás Tanoncmozgalom) delegáltjai adták.[37] Úgy helyezték el a fülkéket, hogy a szavazatszedő bizottságok tagjai lássák, a borítékban, a szavazólapon van-e kereszt vagy

35 Jóllehet az általam tanulmányozott forrásokban többször megemlítik a dekoráció és a beszélgetések alapján a Népfrontot, nem tisztázzák ennek viszonyát a kommunista párttal és a választásokkal.

36 Itt szintén nem mert tollat kérni az az étteremvezető, aki hajlandó volt beszélni az amerikaiakkal, ezért a körmével véste be a keresztet, ami szerinte érvénytelen szavazatnak számított. A Népfrontra való szavazásról részletes utasításokat kaptak, de arról nem, hogyan lehet ellene szavazni, csak a voksolás után.

37 Ronto tanácsadóknak vagy informátoroknak nevezi a bizalmikat. A lakóhelyeket a legalsóbb szintig behálózó és ellenőrző, a kommunista párt befolyása alatt álló rendszerről Budapest vonatkozásában: Nagy 2014.

nincs. Néhányan egyébként üres borítékot dobtak be az urnába, ami szintén a tiltakozás jele volt. Az „egyszerű emberek" – bejárónők, parasztok – kérdéseire a bizottság elnöke kivette a kezükből a szavazólapot, belehelyezve azt a borítékba, lezárta és leadta a szavazatot, aztán hazaküldte őket azzal, hogy ezzel minden el van intézve. A szavazók nem mertek tollat kérni, mert ezzel elárulták volna, hogy nemmel akarnak szavazni, ami azt vonta volna maga után, hogy a bizottság tagjai feljegyzik róluk: ők a „nép ellenségei".

A gyűlölet, a félelem, a keserűség és a beletörődés érzései váltakozva szólalnak meg a szövegekben. Az érzelmek történettudományban való felhasználása, analízise új irányként jelentkezhet a rendszerhez való viszonyulás kutatásában, amire további példákat láthatunk majd a következőkben.[38] Siófokon egy csapos szállt be a tömegből Griffin és Fugger autójába, hogy elkalauzolja őket a fürdőhelyekhez, meglepően nyíltan kifejtve a véleményét mindenről. Gyűlölte az oroszokat, akiket gyakran ki kellett szolgálnia, bármit megtett volna, hogy az új magyar demokráciát felcserélhesse az amerikai rabszolgasággal (feltehetően itt a rendszer nyelvi paneljeit használta ironikusan). Szerinte a mostani helyzet tízszer rosszabb, mint a náci rezsim alatt volt. Túl nagynak ítélte az emberek bénultságát az ellenálláshoz, a hivatalos embereken kívül mindenkit kommunistaellenesként jellemzett Siófokon, de önvédelemből ők is a Népfrontra szavaztak. Maga is elismerte, hogy veszélyes a nyílt beszéd, majd két lehetőséget vázolt fel az előnyösebb politikai helyzet kibontakozására: békés változások a kormányban, vagy háború, amire sokan vágynak (egyik alternatíva sincs kifejtve). Húsz barátja már Nyugatra disszidált, kettő az előző héten érkezett Bécsbe, a határon való átszökés megnehezedett, mióta az oroszok pénzt szednek az átengedésért, majd kiszolgáltatják a menekülőket a magyar hatóságoknak. A hasonló, őszintének tűnő beszéd nagyon ritka a beszámolókban, itt legalább két magyarázat adódik az idegenek előtti nyíltságra. Lehetséges, hogy tényleg ennyire bátor volt az illető, talán ő maga is disszidálás előtt állt, ezért már mindegy volt neki, mit mond el; vagy pedig beépített emberről van szó, aki az amerikaiak reakcióit mérte fel, esetleg olyan válaszokat akart kiprovokálni, ami alapot adhat az ellenük való fellépésre.

Egy Andocs mellett stopposként felvett fiatal paraszt elégedetlenségét fejezte ki a választással kapcsolatban (őt egyébként teherautóval gyűjtötték össze és vitték el szavazni), majd kijelentette, hogy Amerikába akar menni – lehet, hogy azt gondolta, el tudják ezt intézni neki, a követségi alkalmazottak válaszát itt sem ismerjük. A balatoni térség úti beszámolójának végén Griffin összefoglalta a tanulságokat (a többi jelentésben a szövegbe ékelve, jelzés nélkül vagy „Comment" kiemeléssel maradtak fenn hasonló egyéni értékelések). Eszerint mindegy, hogy nyugatpárti vagy nem nyugatpárti illetőkkel beszéltek, egyöntetű volt a vélemény a kommunisták, a Népfront győzelmének elkerülhetetlenségéről. Nem volt lehetőség valódi választásra, mivel a fülkébe való belépést céltalan

38 Rosenwein 2002; Plamper 2012. Az új kutatási irány Magyarországon is teret nyert már, lásd például a Hajnal István Kör konferenciájának tanulmánykötetét: Lukács–Tóth (szerk.) 2019.

és meggondolatlan lépésnek ítélte az emberek többsége. Az amerikai értékelés összegzése szerint a választás így inkább a külföldnek szólt, megmutatva az új demokrácia támogatottságát, belföldön viszont amit a kommunisták megnyertek a politikai konszolidáció érdekében, azt elvesztették népszerűségben.

A jelentésekből két útleírás emelkedik ki, ezért ezeket külön ismertetem az elemzés lezárásaként. A debreceni, illetve a szegedi, Duna–Tisza közi a legrészletesebb beszámoló, mindkettő önmagában is megálló narratívát alkot.

A VENDÉGLÁTÁS TECHNIKÁI: DEBRECEN

Paul Hollander a nyugati utazók kommunista országokba tett látogatásait áttekintve többször is használja a „vendéglátás technikái" kifejezést.[39] A szóösszetétel lényegében azt a folyamatot jelöli, amikor a külföldieket fogadó helyi pártemberek a valóság kozmetikázásával, a látnivalók szelektálásával és látszólag véletlen, valójában aprólékosan megrendezett lépések sorozatával becsapják a nyugatiakat, hogy kedvezőbb színben tüntessék fel az új berendezkedést, ezzel is igazolva, hogy az a kapitalizmushoz képest jóval fejlettebb és magasabb rendű társadalmi-gazdasági formáció. Hasonló jelenséget figyelt meg a Debrecenbe látogató Hoyne alezredes és Julius Feher őrmester is, akik számára hamar nyilvánvalóvá vált a megrendezett jelleg – eltérően nagyon sok nyugati értelmiségitől, akik készséggel elhitték, amit láttatni akartak velük.

A debreceni Aranybika Szállodában ebédelő amerikaiak asztalához egy 30 év körüli magyar férfi ült oda (ez azon ritka esetek egyike volt, amikor nem az amerikaiak kezdeményezték a kapcsolatfelvételt), aki újságíróként, az egyik helyi lap szerkesztőjeként mutatkozott be, majd elvitte őket a Központi Választási Bizottsághoz. Itt összeismerkedhettek két, a negyvenes éveik közepén járó férfival, az alacsony, vékony, arckifejezésével erős önuralmat árasztó Sándor Lászlóval, a bizottság elnökével, valamint segítőjével, az amerikaiak figyelmét inkább felkeltő Erdei Gáborral. Az újságíró és Erdei kísérte el őket, hogy megnézzék a várost és a választásokat. Ahogy kiléptek az épületből, épp akkor hozták fel a lépcsőn az első szavazatokkal teli lezárt választási urnát. Erdei szerint egy TBC-szanatórium betegei adták le voksaikat a mozgóurnába, de a jelentés kommentárja szerint az időzítés (pont akkor jelentek meg az urnával a lépcsőn, amikor ők lefelé jöttek) gyanúsan tökéletes volt. Ez persze csak megérzés volt, de később más jelek is igazolták helyességét.

A kocsival tett városnéző körúton Erdei és az újságíró megmutatta nekik az egyetemet, a klinika épületeit, majd a Szabadságtelepet, az élmunkásoknak szánt, épülőben lévő lakóházakkal és a MÁV-boltokkal. Visszafelé megálltak egy templomnál, s a magyar kísérők azt javasolták, nézzék meg a híveket, akik éppen szabadon gyakorolják vallásukat és imádkoznak, de Hoyne és Feher visszautasította az ajánlatot, mondván, ők csak a választásokra kíváncsiak. Az amerikaiak azt is

39 Hollander 1996.

megtudhatták, hogy Debrecen térségében 130 helyen szavazhat a 150 000 szavazó, ebből azonban egyet sem láthattak, mert Erdei és az újságíró ekkor összevitatkoztak. Erdei elvileg azt az utasítást kapta, hogy bármelyik szavazókörbe elviheti őket, míg a másik szerint csak egy bizonyos választóhelyiségbe mehettek az amerikaiakkal, akiknek az volt a benyomásuk, hogy ő (mármint az újságíró) másfajta parancsot követ, mivel a titkosrendőrség civil ruhás tagja. A feszült közjáték láttán Hoyne alezredes letett arról, hogy bárhol élőben nyomon kövesse a voksolást, de később azért megkérdezte a hírlapírótól, hogy hol van a titkosrendőrség székhelye, amitől az láthatóan ideges lett. Az amerikaiak szerint az újságíró gesztusai és arckifejezése azt mutatta, hogy erről nem akar beszélni Erdei jelenlétében. Még egy hasonlóan éles szituáció akadt, amikor a katonák szavazási lehetőségei felől tudakozódtak a nyugatiak: kitérő válaszokat és általánosságokat kaptak (a megjegyzés szerint ez kettős beszéd, „double talk" volt), végül nem sikerült megtudniuk, hogy a körletükben vagy otthon élhetnek-e állampolgári jogukkal a hadsereg tagjai. A tanácsházára érve még elcsípték Ménes János polgármestert, majd kölcsönös udvariaskodás után elhagyták Debrecent.

Több szempontból is érdekes a debreceni intermezzo: a leírásból kitűnik, hogy az újságíróval való találkozás az étteremben megrendezett lehetett, ahogyan a körút állomásait is előre eltervezték, hogy megmutassák az épülő rendszert, amelyben például a hívek is szabadon imádkozhatnak. Valószínű, hogy a választási bizottság tagjai nem voltak beavatva, hiszen Erdei arra hivatkozott a már említett vita során, hogy Sándor László úgy instruálta őt, hogy bárhová elviheti őket, megmutatni a választásokat. Az ezzel szembeszálló újságíróról nehezen képzelhető el, hogy saját kezdeményezésére próbálta volna befolyásolni a választási adminisztráció egy tagját. Valószínű, hogy magasabb szintről utasították, vagy egyszerűen a politikai rendőrséghez köthető személy volt.

PHILIP CLOCK ÉS MR. KIRALY UTAZÁSA A DUNA–TISZA KÖZÉN ÉS SZEGEDEN

Philip Clock jelentése a többihez képest kifejezetten irodalmi stílusban íródott, amely az úti beszámoló eredeti műfaji sajátosságait tükrözi. Az első mondat fordítása így hangzik: „A Budapestről Kecskeméten át Szegedre vezető út politikai szempontból eseménytelen volt, a buján zöldellő, virágba borult táj azonban gazdagnak tűnt és festői látványt nyújtott."[40] A felütés egyáltalán nem illik a politikai jelentés hangneméhez, sőt, egyfajta humor is átlengi – a későbbiekben szintén olvashatunk hasonló szófordulatokat. Két óra alatt Szegedre értek, az első út a Tisza Hotelbe vezetett, ahol Clock 1948-ban már eltöltött egy éjszakát, ezért feltűnt neki, hogy a korábbi tapasztalataihoz képest erősen őrizte a rendőrség, nagyon sok kordon is volt. Ez alapján az Egyesült Államok budapesti

[40] „The trip from Budapest to Szeged via Kecskemet was uneventful politically speaking, although the countryside lush green and in full blossom appeared prosperous and was scenic."

nagykövetségének másodtitkára azt feltételezte, hogy egyfajta rendőrségi központtá, parancsnoksággá alakult át a szálloda. Miközben szemügyre vették az épületet, érezhető volt, hogy megfigyelik őket, de nem tartóztatta fel őket senki.

A következő megálló a Tombácz étterem volt, ahol addig nem ültették le őket, amíg a szomszédos asztalhoz meg nem érkezett egy „magyar úr". Az illető jól öltözött, intelligens férfi volt, aki láthatóan értett angolul, hiszen hallgatózott, feltehetőleg bizonytalanságkeltés céljából. Kiraly a pincérrel folytatott párbeszéde alapján nem helyinek gondolta, a foglalkozását főiskolai tanárnak tippelték. A „hosszú fülű és éles szemű" ismeretlen távozása után a teraszon beszélgettek az étteremvezető feleségével és a pincérrel. A választások eredményére nézve a szokásos választ kapták: senki sem szavazott nemmel, mert azt nem lehetett, és senki sem maradt otthon, hogy így tiltakozzon, mert azt „nem szabad" (ez így szerepel a szövegben, magyarul, majd utána az angol fordítás). Miután megjelent két ember, akik ránézésre detektívnek tűntek, a társalgásnak vége szakadt.

Amikor a visszaúton Kecskeméttől északra megálltak egy kis faluban, hogy megnézzenek egy fiatalok által előadott énekes műsort, egy szokatlanul jól öltözött városi ember üdvözölte őket nagy kalaplengetéssel, majd három társával együtt odalépett a kocsihoz. Nem is próbáltak beszélgetést kezdeményezni, feltételezve, hogy a látogatók úgysem tudnak magyarul, csak mosolyogtak, és mutogatás útján szívélyességükről biztosították őket. Mivel minden kétséget kizáróan pártemberek voltak (és ezt nem is akarták elrejteni), az amerikaiak ezt nagyon meglepőnek találták, és nem tudták mivel magyarázni. Továbbutazva egy tanyánál álltak meg, ahol egy öreg paraszt és a lánya jött az autójukhoz, akik maguktól elkezdtek mindenféléről beszélni. Egyikük sem szavazhatott, az öreg korábban börtönben volt, emiatt nem engedték, a lányának pedig azért tiltották meg a voksolást, mert németnek kiáltották ki, jóllehet saját bevallása szerint egy szót sem beszélt németül; a lány férje ezzel szemben szavazhatott, pedig három évet volt hadifogságban a Szovjetunióban, és mindent utált, ami orosz.

Ezt követően a parasztság helyzetéről hallhattak információkat az amerikaiak: az első időszakban a kommunista agitátorok a parasztság felemeléséről beszéltek, a régi rendszer „mocskos parasztjának" az új elitbe való felemelését és a falu villamosítását ígérték. Egyik sem valósult meg, ő „mocskos kulák" lett, mivel 34 hold földje volt, amit családilag műveltek meg – ezen a ponton a bütykös, kérges kezét is megmutatta a parasztember, a kemény munka bizonyítékaként. Hamarosan egy biciklis fiatalember csatlakozott a nyílt és kritikus beszélgetéshez. A fiatal férfi szarkasztikusan annyit mondott az öregről, hogy ő tényleg egy „mocskos kulák", és minden földjét el fogják venni az ötéves terv alatt. A nő közbevetésére – ne rémisztgesse az apját, öregkorára megérdemelné végre a békés életet – csak nevetett, hogy nem kell aggódni, még több száz ilyen ötéves terv lesz. Majd közölte az öreggel, hogy az idősebb fia, akiről a háború vége óta nem hallott, valószínűleg biztonságban van Németország nyugati zónájában. A visszaút további részén Budapestig már más említésre méltó dolog nem történt.

Ez az úti beszámoló a nyelvi megformáltsága, dramatizált, élőbeszédhez közelítő párbeszédei és az ezáltal megragadott és átélhetővé tett korabeli atmoszféra miatt mindenképpen kivételesnek mondható.

* * *

Nagyon fontos, hogy helyi értékén kezeljük a fenti dokumentumokban olvasottakat: Magyarország nem tartozott az amerikai külpolitika prioritásai közé. Az Egyesült Államok fokozatosan meg is hátrált a kommunista nyomás elől, s távolságtartással szemlélte az eseményeket – ezen a hozzáálláson később az 1956-os forradalom természetesen módosított.[41] További kutatás tudná csak feltárni, hogy az itt szerzett információk mennyiben befolyásolták az USA kormányzati tevékenységét, a döntéshozatalt. Csak követték és rögzítették az eseményeket, vagy konkrét lépéseknél felhasználták ezt a tudást? Az eddigi ismeretek alapján inkább az első változat a valószínűbb, a reaktív magatartás, a kivárás taktikája volt jellemző, mely az utólagos, inkább a közvéleménynek szóló megnyilatkozásokban merült ki (gondoljunk csak a jól ismert propagandaszólamokra, a politikai cselekvés mérsékelt módozataira).[42]

A magyar külügyminisztérium bizalmas iratai, illetve az állambiztonság jelentései szintén érdekesek lehetnek abban a tekintetben, vajon a magyar hatóságok tudtak-e a körutakról, és ha igen, mennyire követték azokat, milyen lépéseket tettek velük kapcsolatban. Úgy tűnik, hogy a hasonló megfigyelő, felderítő utazásokat többször is felhasználta az amerikai nagykövetség információszerzésre, egyfajta közvélemény-kutatásra (1949-ben és utána is), ami biztosan felkeltette a magyar hatóságok figyelmét, ahogyan erről a források is tanúskodnak. Az 1949-es választások mindenképpen egy korszak végét jelentették, hiszen ekkor számolódott fel végleg a többpártrendszer, és szűnt meg a formálisan még létező koalíciós kormányzás.[43] Az 1949-es alkotmány már a sztálinista diktatúra teljes kiépítését jelezte.[44] A kortárs recepció viszont kevésbé a lezárulást, inkább a folyamatjelleget érzékelhette, mivel természetszerűleg híjával volt az utólagos történeti tudásnak. Ezt minden elemzésnek fontos figyelembe vennie, s talán a hasonló források felhasználásának is ez a legnagyobb tanulsága. A tradicionális társadalmi szerveződés szétrombolása a választásokat megelőző időszakban, 1949 tavaszán a totális mozgósítás és kontroll, a népünnepélyjelleg meghozta az eredményt: a szavazásra jogosultak 95%-a részt vett, és 95% a Népfrontra adta le a voksát.[45] A tanulmányból azonban remélhetőleg körvonalazódott, hogy a számok mögött különböző emberi magatartások és döntések álltak, amelyek eltérő értelmezéseket jelenítettek meg a kontextusoknak és érdekeknek megfelelően.

41 Borhi 2005: 12–13.
42 Borhi 1999.
43 Palasik 2017.
44 Hubai 2005.
45 Feitl 1994.

FORRÁSOK

National Archives and Records Administration (NARA, az Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Levéltára, Washington DC)
NARA 864.00. Internal Affairs of States, Hungary, Political Affairs, 1949.
Online: Hungary: Records of the U.S. Department of State, 1945–1963: Records of the Department of State relating to Internal Affairs: Hungary 1945–49. http://tinyurl.galegroup.com/tinyurl/75VJR1 – utolsó letöltés: 2018. szeptember 19.
NARA 864.20. Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Hungary, Agriculture, 1957–1959.
Online: Hungary: Records of the U.S. Department of State, 1945–1963: Records of the Department of State relating to Internal Affairs: Hungary 1955–59. http://tinyurl.galegroup.com/tinyurl/75EQd0 – utolsó letöltés: 2018. szeptember 18.
NARA 864.43. Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Hungary, Education, 1950–1954.
Online: Hungary: Records of the U.S. Department of State, 1945–1963: Records of the Department of State relating to Internal Affairs: Hungary 1950–54. http://tinyurl.galegroup.com/tinyurl/75YWQ3 – utolsó letöltés: 2018. szeptember 19.

The American Foreign Service Journal, 1949–1950.
Foreign Service List, 1949.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bailey, Peter 1996: Breaking the Sound Barrier: A Historian Listens to Noise. *Body & Society* (2.) 2. 49–66.
Békés Csaba 2004: *Európából Európába.* Gondolat, Budapest.
Békés Csaba 2019: *Enyhülés és emancipáció.* Osiris–MTA TK, Budapest.
Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas 1991: *The Social Construction of Reality.* Penguin, London.
Best, Samuel J. – Krueger, Brian S. 2012: *Exit Polls.* SAGE Publishing, London.
Bognár Szabina – Péterfi András 2014: „Nem menthetetlen az a nép, amely így tud nevetni saját problémáin". *Modern Magyarország* (3.) 1. 270–302.
Borhi, László 1999: Containment, Rollback, Liberation or Inaction? *Journal of Cold War Studies* (1.) 3. 67–108.
Borhi László 2000: *A vasfüggöny mögött.* ISTER, Budapest.
Borhi László 2005: *Magyarország a hidegháborúban.* Corvina, Budapest.
Borhi László 2009: *Magyar–amerikai kapcsolatok 1945–1989.* MTA TTI, Budapest.
Borhi László 2015: *Nagyhatalmi érdekek hálójában.* MTA BTK TTI–Osiris, Budapest.
Borhi, László 2016: *Dealing with Dictators.* Indiana University Press, Bloomington –Indianapolis.
Farkas Gyöngyi 2016: *Lázadó falvak.* Korall, Budapest.

Feitl István 1994: Az első népfrontválasztás. *Társadalmi Szemle* (49.) 5. 73–85.
Feitl István 2000: A kettős fordulat éve: 1949. In: Feitl István – Izsák Lajos – Székely Gábor (szerk.): *Fordulat a világban és Magyarországon, 1947–1949.* Napvilág, Budapest, 368–380.
Feitl István 2005: Party Leadership and Parliamentary Elections, 1949–1988. In: Feitl, István – Sipos, Balázs (eds): *Regimes and Transformations. Hungary in the Twentieth Century.* Napvilág, Budapest, 261–296.
Feitl István 2010: Pártvezetés és országgyűlési választások 1949–1988. In: Földes György – Hubai László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010.* Napvilág, Budapest, 283–304.
Gati, Charles 2006: *Vesztett illúziók.* Osiris, Budapest.
Gyarmati György 2015: Népfront-tojásokból reakciós rántotta – á la ÁVH. *Betekintő* (9.) 2. http://epa.oszk.hu/01200/01268/00034/pdf/EPA01268_betekinto_2015_2_2.pdf – utolsó letöltés: 2019. december 28.
György Péter 2016: *Az ismeretlen nyelv. A hatalom színrevitele.* Magvető, Budapest.
Hellbeck, Jochen 2006: *Revolution on My Mind.* Harvard University Press, Cambridge –London.
Hollander, Paul 1996: *Politikai zarándokok.* Cserépfalvi, Budapest.
Horváth Gergely Krisztián (szerk.) 2018: *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években I.* MTA BTK–NEB, Budapest.
Horváth Sándor 2004: *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros.* MTA TTI, Budapest.
Hubai László 2005: Viták és álláspontok a II. Magyar Köztársaságról. *Múltunk* (50.) 2. 203–220.
Izsák Lajos 2010: „Két fordulat" jelenkori történelmünkben: 1944–1945 és 1947–1949. In: Izsák Lajos: *Pártok és politikusok Magyarországon, 1944–1994.* Napvilág, Budapest, 178–187.
Keane, Douglas – Warner, Michael (eds) 2007: *Foreign Relations of the United States, 1950–1955. The Intelligence Community, 1950–1955.* US Government Printing Office, Washington.
Koltai Gábor 2012: Agitátorok a vonaton. *Korall* (13.) 50. 161–187.
Kotkin, Stephen K. 1997: *Magnetic Mountain.* University of California Press, Berkeley.
Kunt Gergely 2018: A kollektivizálás első hullámának mikroszintű tapasztalatai. In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" a hosszú ötvenes években 1.* MTA BTK–NEB, Budapest, 483–513.
Lukács Anikó – Tóth Árpád (szerk.) 2019: *Az érzelmek története.* HIK, Budapest.
Majtényi György 2018: *Egy forint a krumplis lángos.* Libri, Budapest.
Nagy Ágnes 2014: *Harc a lakáshivatalban.* Korall, Budapest.
Ö. Kovács József 2015: Állami erőszak, paraszti társadalom, kollektivizálás – kutatási kérdések és válaszok. In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában.* MTA BTK TTI, Budapest, 29–48.
Palasik Mária 2017: *Parlamentarizmustól a diktatúráig (1944–1949).* Országgyűlés Hivatala, Budapest.
Paperno, Irina 2009: *Stories of the Soviet Experience. Memoirs, Diaries, Dreams.* Cornell University Press, Ithaca.
Plamper, Jan 2012: *The History of Emotions.* Oxford University Press, Oxford.

Pool, Jane Wilson 1949: News from the Field. *The American Foreign Service Journal* (26.) 1. 49.

Révész Béla 1998: *Az osztályharc fogalmának politikai és jogi aspektusai az '50-es években.* (Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica Tomus LIV. Fasciculus 15.) JATE, Szeged.

Rosenwein, Barbara H. 2002: Worrying about Emotions in History. *American Historical Review* (107.) 3. 821–845.

Sallai János 2012: *Egy idejét múlt korszak lenyomata. A vasfüggöny története.* Hanns Seidel Alapítvány, Budapest.

Slany, William Z. – Churchill, Rogers P. (eds) 1976: *Foreign Relations of the United States, 1949, Eastern Europe; The Soviet Union, Volume V.* Document 285. United States Government Printing Office, Washington (https://history.state.gov/historical-documents/frus1949v05/d285 – utolsó letöltés: 2019. december 29.).

Somogyvári Lajos 2019: A CIA, a magyar ifjúság és a VIT. In: Fehérvári Anikó – Széll Krisztián (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban, 2018.* ELTE PPK–L'Harmattan, Budapest, 27–44.

Szörényi Attila 2013: Adalékok a Vogeler-ügy diplomáciatörténetéhez, 1949–1951. *Külügyi Szemle* (12.) 1. 141–171.

Tóth László 1995: *Magyarország közútjainak története.* KTI, Budapest.

Tromly, Benjamin 2019: *Cold War Exiles and the CIA.* Oxford University Press, Oxford.